

הקשר בין סגנונות ההורות ושיטות החינוך המשפחתי לבין ההערכה העצמית אצל ילדים בכלל וילדים בעלי צרכים מיוחדים בפרט במגזר הבדואי

בדיע אלקשאעלה

תקציר:

תהליך השיקום הסוציאלי והרפואי לילדים בעלי צרכים מיוחדים, הוא תהליך רב צדדי ומורכב. הצלחת התהליך השיקומי כרוכה בלמידת ההערכה העצמית אוכלוסייה זו. תחום הטיפול בילדים בעלי צרכים מיוחדים במערכת החינוך במגזר הבדוי הינו מהמופקרים והמוזנחים במגזר, לכן מחקר זה יהווה מעין פריצת דרך, התפתחות ועידוד למטפלים ולחוקרים אחרים בעתיד.

מחקרים רבים מעידים על הקשר בין התנהגות ההורים לבין התפתחות הדימוי העצמי אצל ילדיהם במיוחד ילדים חריגים ועל מנת לבנות תוכנית טיפולית שיקומית לילדים בעלי צרכים מיוחדים יש לייחס חשיבות רבה לדימוי העצמי.

רקע תיאורטי:

מאז ומתמיד היוותה החברה הבדואית מוקד להתעניינות חוקרים וסופרים. מי שהתוודע לחברה הבדואית, הוקסם ממנה. לא ייפלא אפוא אם גם כיום חוקרים וסופרים רואים בחברה הבדואית מעבדה אנושית הראויה לתיאור ולמחקר (יוסף ומושה 2000).

נורמות וערכים עתיקי-יומן ממשיכים להתקיים בחברה הבדואית, אף על פי שהבדואים עוברים תהליכי שינוי מרחיקי-לכת בכל תחומי – החיים, כשהמודרניזציה על יסודותיה העיקריים- הטכנולוגיה והעיר – הם חלק מאורח-חייהם העכשווי. למרות כוחם של גורמים אלה, הזהות הבדואית אינה מיטשטשת, והיא מתקיימת לצד המודרניזציה, שעמה הם זורמים תוך שילוב מורשתם במערכות החיים של ראשית המאה ה-21 (יוסף ומושה 2000).

הבדואים בארץ ישראל מייחסים עצמם לשבטים הערבים בחצי- האי ערב. הם רואים בה את מולדתם ואת ערש תרבותם ורואים את מורשתם כיסוד התרבות הערבית, שראשיתה בתרבות הבדואית-מדברית האותנטית (יוסף ומושה 2000). כיום הבדואים חיים בצפון ישראל ובדרומה אחוז גדול מהבדואים גרים בנגב בכפרים ובערים ופזורה.

המשפחה הבדואית בנגב, היא משפחה פשוטה וצנועה, החיה בתנאים סוציו אקונומיים קשים. בדרך כלל המשפחה מורכבת מאב ואם וסבא וסבתא ובהרבה מקרים אישה שנייה ושלישית ורביעית, ומספר רב של ילדים. הסביבה שחיה בה המשפחה, היא דלה מאוד ואינה מספקת חלק גדול מהצרכים הבסיסיים והיומיומיים שזקוק להם האדם.

אישיות הבדואי היא צנועה ומקבלת את האחר. הכבוד אצל הבדואי חשוב מאוד. בחברה הבדואית יש אומנם השפעה למצבו החומרי של האדם אך הסטאטוס החברתי נקבע על-ידי הייחוס של הפרט, שמרכיביו הם הכבוד והגאווה. הבדואי מאמין תמיד בכוח ובשליטה, הכוח מביא כבוד, זה משתקף בתפקיד הגבר הבדואי במשפחה – הוא ראש המשפחה והאחראי הבלעדי עליה. ישנם גורמים נוספים המשפיעים על תהליך הסוציאליזציה של הילד הבדואי כמו: מספר הילדים הגדול במשפחה, העוני, המודרניזציה וקשיים בשילוב המשפחה הבדואית במערכות החיים של ראשית המאה ה-21. הפער המשמעותי בין אורח החיים של הבדואים לבין המודרניזציה, המדבר ומזג האוויר היבש והחם, המחסור במים ובחשמל במקומות מסוימים בחברה, מריבות בתוך המשפחות ובין החמולות, אמונת המשפחה הבדואית בדווישים וכמובן נקמת הדם.

ההערכה העצמית היא גורם בעל משמעות חשובה בהתפתחות האישיות (אנאניב 1980, פרוזדינה 2001, סטולין 1985, סאקאלובה 1981, שיסניקובה 1977, ואחרים). חלק גדול מהמחקרים מעיד על קשר בין הבעיות הפסיכולוגיות אצל ילדים בעלי צרכים מיוחדים, לבין הסביבה שהם חיים בה. זה יכול להוביל להערכה עצמית לקויה. מחקרים קליניים שנערכו בנושא התנהגות הילדים מעוכבי ההתפתחות המנטאלית מצביעים על הפרעה בהתפתחות האישיות, שקשורה בגורמים ביולוגיים וסוציולוגיים (ויגותסקי 1960, לובובסקי 1981, ליבידינסקי 1985, ביוזניר 1982, רובינשטיין 1970, סוכארובא 1974).

פרופ' אנאניב (1980), מייסד הפקולטה לפסיכולוגיה באוניברסיטת סנט פטרבורג, מציינ שמוכן ההערכה העצמית הוא מובן מורכב ומסובך, ונחשב ככלי שמסייע לילד לווסת את התנהגותו. חוקרים קליניים והתפתחותיים אחרים מחלקים את ההערכה העצמית לשלושה מרכיבים: המרכיב הקוגניטיבי, החברתי, וההתנהגותי. תוצאות המחקר מצביעות על תפקיד ההורות וסגנוני החינוך המשפחתי בעיצוב ופיתוח ההערכה העצמית אצל ילדים.

בספרות הקלינית, נמצא שההערכה העצמית של ילדים בעלי צרכים מיוחדים, אינה אדיקבאטית בהשוואה עם ילדים נורמאליים (דיי גרייף וויגותסקי 1983, רובינשטיין 1979, ליונארדי 1993, בריכאג'אן 198).

מטרת המחקר :

בדיקת הקשר בין סגנונות ההורות ושיטות החינוך המשפחתי לבין ההערכה העצמית אצל ילדים בעלי צרכים מיוחדים בשתי קבוצות מתרבויות שונות. ובניית תוכנית שיקומית טיפולית.

אוכלוסיית המחקר:

135 תלמידים מגיל (8-11) המתפקדים ברמת פיגור קל (להלן נשתמש במונח בעלי צרכים מיוחדים) הלומדים במסגרות החינוך המיוחד במגזר הבדווי בעיר רהט בישראל ובעיר סנט פטרבורג ברוסיה וילדים עם מנת משכל תקינה (להלן נשתמש במונח רגילים) הלומדים בבתי ספר רגילים.

- 75 תלמידים מרהט (45 בעלי צרכים מיוחדים, 30 רגילים)

- 60 תלמידים מרוסיה (30 בעלי צרכים מיוחדים, 30 רגילים)

הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים והורים לילדים רגילים.

כלי המחקר:

A. *מבחן דמבו- רובינשטיין – בודק את הדמוי העצמי של הילד בעיני עצמו ובעיני הוריו (אלקשאעלה 2006).

סולם דמבו- רובינשטיין:

רמה	דמוי עצמי
פחות מ- 45	דמוי עצמי נמוך
45-59	דמוי עצמי בינוני
60-74	דמוי עצמי גבוה
יותר מ- 75	דמוי עצמי מוגזם (לא אדקוואטי)

מבחן דמבו- רובינשטיין: הוא מבחן להערכת הדימוי העצמי אצל הילדים. מבחן פשוט והתוצאות שלו מאוד מעניינות. בנוי מ 6 סולמות בהערכה העצמית (חיצוניות, חברתיות, אושר, אופי, שכל, בריאות). הילד צריך להעריך את עצמו לפי הסולמות הנ"ל (אלקשאעלה בדיע 2006).

הוראות:

פונים לילד ואומרים: מולך סולם של הבריאות. על הסולם נמצאים כל האנשים. למטה מצב הבריאות לא טוב, באמצע בינוני, למעלה טוב מאוד. איפה אתה רואה את עצמך? הילד צריך להצביע על המקום שלו בסולם. כל סולם 100 ס"מ.

B. שאלון איידמיליר – השאלון מורכב מ 130 שאלה. מופנה להורים, בודק סגנונות ההורות ושיטות החינוך המשפחתי (אלקשאעלה 2006).

C. ראיונות עם ההורים.

D. ציורים – ציור דמות אדם לבדיקת הדמוי העצמי.

השערות המחקר:

I. ילדים בעלי צרכים מיוחדים יעריכו עצמם באפן בלתי אדקוואטי (אדקוואטי – דמוי עצמי תואם את המציאות) עפ"י סולם דמבו- רובינשטיין. הן מבחינת רמה והן מבחינת מבנה.

II. ההורים הבדואים מעריכים את המאפיינים האנטלקטואלים, הקומוניקטיביים והאמוציונליים של ילדיהם בעלי הצרכים המיוחדים באופן שונה מאשר הורי הילדים הרוסים.

III. היחס ההורי וסגנונות החינוך המשפחתי במגזר הבדואי משפיעים השפעה משמעותית על בניית ההערכה העצמית אצל ילדים בכלל וילדים בעלי צרכים מיוחדים בפרט. לגורמים האיתנופסיכולוגיים יש השפעה רבה על תהליך בניית הדמוי העצמי מבחינת רמה ואיכות.

ממצאים:

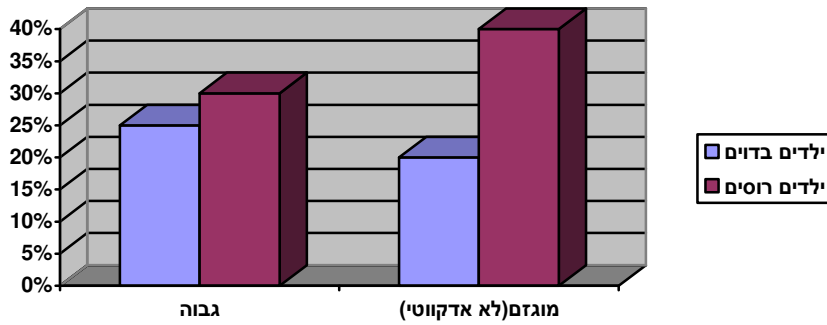
1. תוצאות המחקר מראות שילדים רגילים בשתי הקבוצות, מעריכים את עצמם באופן אדקוואטי, מבחינה קוגניטיבית, רגשית, וקומוניקטיבית. הילדים הרגילים החיים ברוסיה נוטים להעריך את עצמם באופן גבוה יותר מילדים החיים במגזר הבדואי בישראל.

2. נמצא ש 40% מהילדים הרגילים הרוסים מעריכים את עצמם באופן מוגזם ו 30% באופן גבוה, לעומת זאת 25% מהילדים הרגילים הבדואים מעריכים את עצמם באופן מוגזם ו 20% באופן גבוה (ראה טבלה 1).

הערכה עצמית אצל ילדים בעלי מנת משכל רגילה (אלקשאעלה 2006) :

טבלה מס' 1

דמוי עצמי	ילדים בדואים	ילדים רוסיים
גבוה	25%	30%
מוגזם (לא אדקוואטי)	20%	40%

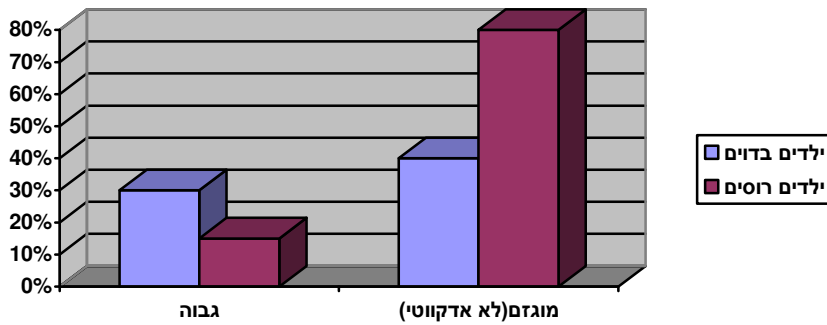

3. נמצא ש 80% מהילדים הרוסיים הסובלים מפיגור מעריכים עצמם באופן מוגזם ו 15% באופן גבוה, 40% מהילדים הבדואים מעריכים את עצמם באופן מוגזם ו30% באופן גבוה.

הערכה עצמית אצל ילדים בעלי צרכים מיוחדים (אלקשאעלה 2006) :

טבלה מס' 2

דמוי עצמי	ילדים בדואים	ילדים רוסיים
גבוה	30%	15%
מוגזם (לא אדקוואטי)	40%	80%

4. ההערכה העצמית של הילדים בעלי צרכים מיוחדים משתנה ונעשית אדקוויטית יותר עם העלייה בגיל (אלקשאעלה 2006).
5. ההורים הרוסים לילדים בעלי צרכים מיוחדים מייחסים את החשיבות הרבה ביותר למרכיבי התיפקוד השכלי והחברתי בסולם ההערכה של ילדיהם. הורי הילדים הבדואים בעלי צרכים מיוחדים מייחסים את החשיבות הרבה ביותר למרכיבי ההופעה החיצונית והאושר ומעריכים פחות את המרכיב הקוגניטיבי והחברתי.
6. באופן כללי הערכת ההורים לילדיהם בעלי הצרכים המיוחדים גבוהה יותר אצל ההורים הרוסים בהשוואה להורים הבדואים.
7. תוצאות המחקר מצביעות על כך שהמרכיב השכלי בהערכה העצמית משמעותי לילדים רגילים בשתי האוכלוסיות. המרכיב החיצוני והבריאותי משמעותי לילדים בעלי צרכים מיוחדים.
8. לפי מבחן "איידימיליר" קיימים הבדלים בסגנונות הורות בין הורים לילדים רגילים לבין הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים במגזר הבדואי. במשפחות בדואיות לילדים בעלי צרכים מיוחדים בלטו סגנונות חינוך כמו: מינימום עונשים ואיסורים, לילד מקום מרכזי במשפחה, ייחוס חשיבות לקשר עם הילד וחוסר ביטחון הורי. לעומת זאת במשפחות לילדים רגילים בלטו: ציפיות יתר מהילד, דרישות רבות מהילד, ענישה וחוסר סיפוק הצרכים.
9. אצל ההורים הרוסים אין הבדלים משמעותיים בסגנונות הורות בהשוואה לאוכלוסייה הבדואית. בשתי האוכלוסיות בולטים סגנונות הבאים: מרכזיות הילד במשפחה, סיפוק צרכים, מינימום ענישה, פחד מאבדן ילד.

סיכום:

באופן כללי ניתן לראות כי תוצאות המחקר מאשרות את ההשערות. מצאנו כי קיים הבדל בהערכה העצמית בין ילדים עם צרכים מיוחדים לילדים רגילים. אחוז גבוה יותר אצל הילדים בעלי צרכים מיוחדים מעריכים עצמם באופן לא אדקוויטי (מוגזם) בהשוואה להערכה עצמית של ילדים רגילים. עפ"י ויגוצקי (1935) זה מאפיין ילדים קטנים שאינם בשלים, וכן יכול להצביע על צורך בפיצוי אצל הילדים המרגישים כי אינם זוכים להערכה חיובית מהסביבה.

חשוב לציין כי ההערכה העצמית של הילדים נעשית אדקוויטית יותר עם העלייה בגיל. זה מצביע על כך שהמודעות העצמית של הילדים עולה עם הגיל (ויגוצקי 1935).

הילדים הרוסים בשתי האוכלוסיות מעריכים עצמם גבוה יותר מאשר ילדים במגזר הבדואי (בשתי הקבוצות). מניסיוני האישי כבן למגזר הבדואי רואה שבאופן כללי התייחסות ההורים לילדיהם בחברה הבדואית היא סמכותית, כוחנית ומלווה בענישה (אם כי היא פחותה אצל ילדים בעלי צרכים מיוחדים) להורים ציפיות יתר ודחייה רגשית באופן מיוחד לילדים רגילים. קרוב לודאי שאלה גורמים נוספים המשפיעים על ההערכה העצמית של הילדים.

במחקר נמצאו הבדלים בסגנונות ההורות של הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים בין משפחות רוסיות למשפחות בדואיות.

התוצאות תואמות את השערות המחקר, ההורים הרוסים מעריכים יותר את המרכיבים השכליים והחברתיים של ילדיהם ואילו ההורים הבדואים מעריכים יותר את ההופעה החיצונית והאושר. מראיונות עם הורים לילדים מיוחדים במגזר הבדואי נמצא כי חלק תופסים את הילד החריג כמיותר וכסטיגמה העלולה לפגוע בתדמית המשפחה. את הטיפול המסור ומרכזיות הילד במשפחה ניתן לייחס לאמונה הדתית ולמורא מפני האל.

תופעות אלה לא נמצאו בראיונות עם הורים מהחברה הרוסית. יתכן שהתייחסות ההורים הבדואים מקורה בהתייחסות הכללית של החברה הבדואית לחריגים והיא אחד הגורמים להערכה העצמית הבלתי אדקוויטית של הילדים (ויגוצקי 1935) זה תואם את השערת המחקר לגבי ההשפעה התרבותית על בניית הדמוי העצמי של הילדים.

הערכה עצמית לא אדקוויטית אצל ילדים יכולה להעיד על סביבה שאינה עונה על צרכיהם.

המלצות:

- בטיפול ובשיקום ילדים בכלל וילדים בעלי צרכים מיוחדים בפרט יש לייחס חשיבות רבה לגורמים התרבותיים.
- לחזק את הדימוי העצמי האדקוויטי אצל ילדים בעלי צרכים מיוחדים.
- המשפחה היא חלק מאוד חשוב בבניית התוכנית הטיפולית לילדים בעלי צרכים מיוחדים.

ביבליוגראפיה:

יוסף בן-דוד, מושה שוחט (2000). **המורשת התרבותית של הבדואים בנגב**. מכון
ירושלים לחקר ישראל, רשות החינוך לבדואים בנגב.

Ананьев Б. Г. (1935). **Психология педагогической оценки**.
Ленинград

Ананьев Б. Г. (1980). **Избранные психологические труды** : В2 т. Т.
1. Москва.

Ананьев Б. Г. (1968). **Человек как предмет познания**. Ленинград.

Бороздина Л. В. (1992). **Что такое самооценка? // Психологический
журнал**. – Т.13. –, № 4. Москва.

Выготский Л. С. (1936). **Диагностика развития и педагогическая
клиника трудного детства**. Москва.

Выготский Л. С. (1960). **Развитие высших психологических
функций**. – Москва.: АПН РСФСР.

Выготский Л. С. (1935). **Умственное развитие детей в процессе
обучения**. Москва.

Лебединский В. В. (1985). **Нарушения психического развития у
детей**. Москва.

Лубовский В. И. (1971). **Общие и специальные закономерности
развития психики аномальных детей // Дефектология**. –, № 6.
Москва.

Певзнер М. С. (1959). **Дети-олигофрены**. Ленинград.

Рубинштейн С. Л. (1959). **Принципы и пути развития психологии**.
– Москва.: АН СССР.

Рубинштейн С. Я. (1970). **Психология умственно-отсталого
школьника**. Москва.

- Рубинштейн С. Я. (1970). **Экспериментальные методики патопсихологии и их применение в клинике.** – Москва.: Медицина. – С. 187–190.
- Савонько Е. И. (1970). **Возрастные особенности соотношения ориентации школьников на самооценку и на оценку другими людьми.** Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. наук. Москва.
- Савонько Е. И. (1972). **Возрастные особенности соотношения ориентации школьников на самооценку и на оценку другими людьми // Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под ред. Божович Л. И., Благоннадежной Л. Б.** – Москва.: Педагогика.
- Соколова Е. Т. (1981). **Влияние на самооценку нарушений эмоциональных контактов между родителями и ребенком и формирование аномалии личности // Семья и формирование личности.** – Москва.: НИИ ОП АПН СССР., – С. 15–21.
- Соколова Е. Т. (1989). **Самосознание и самооценка при аномалиях личности.** Москва..
- Соколова Е. Т. (1982). **Апробация методики КИСС // Вестник Москва. ун-та, сер. Психология.** –, № 3.
- Столина В. В. (1983). **Самосознание личности.** Москва., С 14–17.
- Сухарева Г. Е. (1965). **Клинические лекции по психиатрии детского возраста (клиника олигофрении).** – Москва .: Медицина.
- Чеснокова И. И. (1977). **Проблема самосознания в психологии.** Москва.